

RÁDAY PÁL IMÁDSÁGAI.

Czélunk Ráday Pál helyét a magyar imaköltészet fejlődésében megállapítani és megítélni, mit vett át előzőitől, s mi az ő újítása. Hogy feladatunkat megoldhassuk, ki kell térnünk és fővonalaiban vázolnunk kell a magyar imádság történetét a legrégibb kortól egészen Rádayig, mert a különböző imatípusok már a gyökereknél megtalálhatók, s csak így lehet ellenőrizni, hogy az utódoknál mit változtatott a hagyományon az ízlés, a korszellem, s mit adott hozzá az egyének tehetsége.

A magyar egyházak imádságainak történetét összefoglalóan nem tárgyalta eddig senki, sőt tudtommal nem hogy a magyar, de az egyetemes egyház imakészletének a története sincs még megírva. Pedig ez a tárgy nagyon érdekes és hálás lenne nemcsak a vallásos felfogás és gondolkozás fejlődésének szempontjából, hanem nyelvi, irodalmi, főleg összehasonlító irodalomtörténeti szempontból is. Az ősegyházban eleinte közösen csak az Úr imádságát, valami egyszerű symbolumot, de elsősorban a zsoltárokat és a canticumokat (Benedictus, Nunc dimittis, Benedicite, Cant. Izai. XII. 1. és Izai. XXVIII. 10.; Cant. Moys. II., 11., 1. és V., 32., 1.; Cant. Habac. stb.) imádkozták, és ha egyéni imák az Istenhez való felemelkedésből születtek is, azok jobbra a szív rejtekében maradtak, s leírásukra senki sem gondolt. Azonban a dolog sokáig így nem maradhatott; a zsoltárok örökös egyformasága és határolt, bár a maga korlátain belül fölülmulthatatlan szépségű érzelmköre mellett eget kért az egyénekben szunnyadó külön lélek és a maga kizárólagosságával akart az Úrhoz fordulni. Igazi buzgalommal imádkozni azonban még nem annyi, mint szépen és kereken imádkozni. Az átlagember, bármilyen vallásos is, legtöbbször kérésének vagy hálájának egyhangú ismétlésénél marad, a helyett, hogy folyamatosan elgondolná vagy megfogalmazná azt, a mit kérni akar.

Innen van, hogy a csekélyebb tehetségű, vagy hézagossabb phantasiájú egyének hamar érezték a típusok hiányát, melyekkel mindennapi lelki vagy testi szükségüket a Mindenható elé terjeszték, illetőleg a vett jókért hálát adjanak a Gondviselésnek. Szükség volt imatípusokra. Természetes, hogy a mélységes vallásosságú, nagy eszű, jó tollú egyházatyák jutottak először egyéni hanghoz, s imáikat az egyes gyülekezetek lázas buzgalom-

mal másolni kezdték, hogy a hívek lelkének segítői és megter-
mékenyítői legyenek. Így kerültek sz. Ágoston, sz. Jeromos,
sz. Gergely, sz. Ambrus, Anzelm, utóbb Benedek, Ferencz,
Domonkos, sz. Bernát, Brigitta stb. stb. (hány névtelen?!) imád-
ságai a hívek ajakára és vándoroltak ma már szinte kibetűzhetetlen
nyomokon országról országra, kolostorról kolostorra. Az egyes szent
férfiak mellett maga az egyház is hozzájárult az imatőke gyara-
pításához. A breviarium kibővülése¹ a miserészek rendezése, a
szentségek és a szentelmények kiszolgáltatása mind újabb és újabb
könyörgések készítésével s az imádságtőke gyarapításával járt.
Az imádságok fejlődésének lánczát talán így köthetnénk meg:
először a külön-külön embernek még nincs saját szava, egészen
elmerül a csodás christianismus bámulásába s szent félelemmel
csak a zsolttárolat és a szentírás nyújtotta többi fohászt rebegi.
Utóbb enged a szigorú betűhöz való ragaszkodásból s a sorok
között, legalább egy-két szóba rejtve, becsúsztatja a maga gondo-
latát, egy-egy mondatba a maga egyéni vágyát s így öntudat-
lanul zsolttár-paraphrasist készít; majd több zsolttárból, innen is,
onnan is, vesz verseket, a mint érzelmének vagy ízlésének megfele-
lőbbek. Természetesen ez a fejlődés elsősorban a legkiválóbbaknál
indul meg. Ezek állanak elő az újításokkal, s ezek mennek, ki előbb,
ki utóbb, egyre tovább. Keresztény érzelmekkel itatják a psalteriumot,
majd zsolttárfosztlányokkal (a mint a tudatban zsonganak) ékesített
imádságokkal lépnek fel, sőt részben megszabadulva a hatalmas
befolyástól, könyörgéseikben csak idézetűi használják a szentírási
szöveget, hogy végre teljesen egyénileg fogják fel, s belátásuk
szerint alakítsák a hagyományt, külön hangon, a pillanat és helyzet,
a nemzetiség és korviszonyok adta érzelmekkel fordulván Istenükhöz.
Az imádság már ennek az evolucionak minden rezdülésén átment,
mikor codexeinkben megjelenik. Fontos itt megjegyeznünk, hogy
egyetlen fejlődési mozzanat sem kövült meg, hogy kiválasztódjék
és elszigetelődjék, hanem a mint egy-egy új alak megjelenik, az is
beáll a sorba s együtt él, együtt vándorol és hat a többivel.

Fontos kérdéseket kell itt érintenünk, mielőtt rátérnénk a
legrégibb magyar imák anyagára: mely codexekben vannak imád-
ságaink? kik fohászokdta a codexek imáival, s így az imák kikre
hatottak? vajjon csak a szerzetesekre vagy világiakra is? s a mi a
legfontosabb, legalább részben eljuthattak-e ezek az imák a népig,
vagy sem? Az első kérdéstről összefoglalólag legelőször Ipolyi
Arnold írt pár sort Nyáry Krisztináról szóló életrajzában.² Szerinte
»a Halotti beszéd imájától kezdve a XVI. századig terjedő codexek-
ben feltaláljuk a régibb egyházi írók munkáiba szőtt imák magyar

¹ Hogy a világiaknak nehezebben hozzáférhető szakmunkákat ne is
említsem, a breviarium kifejlődésének rövid és áttekinthető képét adta Horváth
Cyrill (Világiak régi magyar imádságos könyvei. IK., 1895: 263. és köv. lk.).

² Bedegi Nyáry Krisztina. (Magy. Tört. Életr. III. k.) 1887. 85. és köv. lk.

fordításait; és szintúgy a középkor végéről bírnak azokból szerkesztett egész imakönyveket. Az előbbieket sorába, melyek buzgalmi iratokat, ájtatos elmélkedéseket s ezek mellett fohászokat vagy imákat tartalmaznak, sorolhatók: a Guary-, a Weszprémi-, a Nádor-, a Nagyszombati- és Virginia-codexek. A Peer-codex és Winkler-codex még nagyobb számban foglalnak magokban imádságokat. A későbbi imakönyvszerkezetet mindinkább megközelítik a Thewrewk-codex és Kriza-codex töredékei, míg azt teljesen eléri a Kinizsiné imádságos könyve.¹

Ennyi az, a mit Ipolyi mond, s mindjárt látjuk, hogy megállapításai nem felelnek meg teljesen a valóságnak. Mindenek előtt tisztázzuk, milyen codexeket kellett ismernie?

1877-ig a *Nyelvemléktár*nak tizenhárom kötete jelent meg, S azóta újra kettő, de ez utóbbiak anyagából Ipolyinak ismernie kellett a Czech-, a Guary- és a Nádor-codexeket, mivel korábbi kiadásokban már megjelentek. Érdekes, hogy sorozatában felemlíti a Weszprémi-, Virginia- és Guary-codexet, pedig nincs bennük imádság (legfeljebb elmélkedés). Valószínűleg csak a címeket nézte, s a Weszprémi-codexben a »Christusnak keserues fohazkodasi«, a Guaryban pedig »az zent imadfagnac dícerete es v neki nag' haznalatt'a« ejthették tévedésbe. Nem említi azonban a Gyöngyösi-, Gömöry-, Pozsonyi-, Horvát-, Tihanyi-, Keszthelyi-, Kulcsár-, Apor-, Debreczeni-, Teleki- és Festetich-codexeket, továbbá nem sorolja fel, minthogy még nem ismerhette, a Lázár-, Batthyány- és Lobkowitz-codexeket, a melyekben több-kevesebb imádság fordul elő.

Irodalomtörténetíróink közül továbbá bővebben Pintér Jenő szól az imádságos codexekről, és becses munkájában² az elmélkedésekkel együtt külön fejezetben kor szerint sorakoztatja őket. Az elmélkedések révén kerültek közbe a Guary- és Weszprémi-codex, sőt az Apostolok méltósága is, bár csak egy prédikáció töredéke az egész. Kimaradt azonban és a zsoltafordítások közé jutott a Czech-codex, pedig, mint a legtökéletesebb codex-imakönyvnek, inkább az imák fejezeténél lett volna helye. Sorozata gazdagabb, mint Ipolyié s csak négy codex imádságait nem említi.

A teljesen és részben imádságokat tartalmazó nyelvemlékeket időrendben így állíthatjuk egybe:

1. A Halotti Beszéd könyörgése	XIII. sz. eleje.
2. Apor-codex	XV. sz. második fele. (Nyt. VIII.)
3. Festetich-codex	1493. körül. (> XIII.)
4. Göttweigi töredék	XV. sz. vége. (M. Könyvsz. 1881.)
5. Winkler-codex (elmélkedés is)	1506. (Nyt. II.)
6. Nádor-codex (elmélkedés is)	1508. (> XV.)
7. Döbrentei-codex	1508. (> XII.)

¹ Ipolyi, i. m. 87—88. lk.

² A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig I. k. Bp. 1909. 187. és köv. lk.

8. Nagyszombati-codex (elmélkedés is)	1512—1513.	(Nyt. III.)
9. Czech-codex (az egész imákból)	1513.	(> XIV.)
10. Lobkowitz-codex (elmélkedés is)	1514.	(> XIV.)
11. Gömör-y-codex (az egész imákból)	1516.	(> XI.)
12. Debreczeni-codex (elmélkedés is)	1519.	(> XI.)
13. Pozsonyi-codex	1520.	(> XIII.)
14. Horvát-codex	1522.	(> VI.)
15. Keszthelyi-codex	1522.	(> XIII.)
16. Teleki-codex (elmélkedés is)	1525—1531.	(> XI.)
17. Lázár-codex (elmélkedés is)	1510—1520.	(> XV.)
18. Gyöngyösi-codex (az egész imákból)	XVI. sz. eleje.	(> II.)
19. Peer-codex	XVI. sz. eleje.	(> II.)
20. Tihanyi-codex	1530—1532.	(> VI.)
21. Thewrewk-codex (elmélkedés is)	1531.	(> II.)
22. Kriza-codex (az egész imákból)	1532.	(> II.)
23. Kulcsár-codex	1539.	(> VIII.) ¹
24. Batthyány-codex	1541—1563.	(> XIV.) ¹

Berendezés tekintetében a Czech-codex a legtökéletesebb imádságos könyv, a többiben nagyobbbrészt rendszertelenül sorakoznak az imádságok. Legtöbb imádság van a Gömör-y-, Thewrewk-, Nagyszombati-, Peer- és Czech-codexekben, azután a Winkler-, Pozsonyi- és Lobkowitz-codexben stb.; egy-egy imádságot találunk a Horvát-, Apor-, Debreczeni- és Nádor-codexben, s végül egyetlen latin imádságot ad a Tihanyi-codex, hol a magyar megfelelőnek már csak a címe van meg.

A codexeket nagyobbbrészt női kolostorok használták, egypár-ról azonban kétségtelen, hogy világiak számára készült; ilyen a Festetich-, Czech-, Peer-, Gyöngyösi-² és Gömör-y-codex.³ Ez a körülmény sokkal fontosabb, mint első pillanatra látszik. A codexek imakészlete (zsoltárok, himnuszok, a melyeket a codexíró általában imádságokul írt le,⁴ különféle könyörgések) ezen a réven magánosokhoz, gazdagabb úrinőkhöz és lovagokhoz is elkerült s így egyrészt a családtagok és a cselédség közvetítésével (a kiknek ősi-bb keresztény szokás szerint az imákat ünnepeken felolvasták), másrészt a fegyvertársak révén, (kik sz. Ágoston minden veszedelemtől megóvó imádságát,⁵ vagy a nyíl ellen szóló csodaimát bizton lemásoltatták és megtanulták⁶) a hívek szélesebb rétegeiben is hatott, többszöri hallás után hagyományyá, sőt a népi ima- és

¹ Az évszámokat Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 1905. után írtam.

² Vö. Horváth Cyrill: Világiak régi magyar imádságos könyvei, IK. 1895. 257—281. lk.

³ Vö. Bárdos Gy. József: Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben. Bp. 1903. 70 l.: »Valami Krisztiana nevű asszony rendelt meg az apácáknál egy imádságos könyvet« — mondja a Gömör-y-codexre vonatkozólag.

⁴ Horváth Cyrill, i. m. 275. l. — Volf György a NyT. XII. kötetének bevezetésében a Döbrentei-codex rímtelen himnuszfordításával kapcsolatban. (XV. l.)

⁵ Thewrewk-c. 63—68 (a codex lapszámait idézem!), Peer-c. 186—194, Gömör-y-c. 153—156, Teleki-c. 314—315, Czech-c. 169—173.

⁶ Peer-codex.

dicséret-költészet megindítójává lett. A nép egyébként nemcsak ezen az úton jutott anyanyelvén imákhoz és énekekhez, hanem a kolostorok és egyházak révén is, a hol (fel kell tennünk a codexek szövege után) magyarul prédikáltak, magyarul imádkoztak és énekeltek, ha miséken és az officium horáin nem is, de kétség-telenül az áldásokon, körmeneteken és más magánjellegűbb ájtatosságokon, vagy ide-oda utazó papok és barátok útján, a kikkél bizonyára mindig kéznél volt egy-egy lemásolt vagy hallott szép új dicséret vagy ájtatos könyörgés.

Fentebb szoltunk arról, hogy codexeinkben a kifejlődött külföldi imádság-irodalom a maga gazdag életének minden mozzanatával egyszerre jelenik meg. Van itt szószerinti zoltárszöveg, szószerint lefordított mise-oratiók és breviáriumi antiphonák,¹ canticumok;² azután megnevezett szent-szerzők könyörgései: zoltárokból összefűzve,³ esetleg már eredeti imák zoltárbeszövéssel,⁴ zoltár-reminiscentiákkal,⁵ egészen a szentíráson, illetőleg nagy bibliai általánosságokon alapuló könyörgésekig sz. Ágostontól,⁶ sz. Bernáttól,⁷ szent Gergelytől⁸ stb.

A szentek imádságai közül nagyon kedvelték Brigitta tizenöt imádságát a szenvedő Krisztushoz; ez forrástanulmányi szempontból tudósainkat legújabbban is érdekelte.⁹ Érdemes megfigyelnünk, hogy Brigitta könyörgései »kinél meghatóbb imádságokat senki a vérző Megváltóhoz nem intézett s a középkori magyar

¹ Winkler-c. 31—41, Kulcsár-c. 364—367, Keszthelyi-c. 409—413, u. o. 434—450, Czech-c. 158—162, Festetich-c. 141—177 stb.

² Apor-c. 126—128, 135—136, 138—139; Döbrenzei-c. 230—256. Arra, hogy honnan nem szedtek össze s fordítottak le latin imádságokat, érdekes példát nyújt a Tihanyi-codex. Egy parabolát másolt be a szent-író (133—336), hogy »mel igön haznos embörnek idüöffegere az oraciót naponked meghmondani aietatoffagal az zyz marianak tiztöffegere: Mel imigeen kezdetik el *O inlemerata et ineternum benedicta*...« Ez a cím felhívta a jámbor szerzetes figyelmét, utána keresett, valahol megtalálta az ima szövegét és később könyvébe írta (398—400): »Köuetközik az oracio kinek haznat es az zyz marianak elötte kellemetős uotat ede fel eg' peldaba megh iram«. — A latin szöveg végére vetette: »Köuetközik Imar ez Imadfogoknak mazarfaka«, de itt a codex megszakad.

³ »Zenth bernaldh zolthara« (Peer-c. 181—184, = Öt elmékedés szüz Mária zollárának harmadik részéről. (Teleki-c. 151—197.)

⁴ »Azzonyunk zyz Marianak ew dycheretyre kezdetyk tyzen pfalmofra valo ymadfagok ky hyuattatyk quindecim gradufnak.« (Gömör-c. 250—259.)

⁵ Nagyon szép és kerek az »ydwözeytenk Kryftus Jefufról« szóló ima. (Czech-c. 82—87.) — »Kezdetnek ayoitatos gondolatok awagh ymadfagok... kealthafiam dauid prophetanak mondafath...« (Winkler-c. 236—237.)

⁶ Thewrewk-c. 91—103; ezenkívül a fentebb említett minden veszedelem ellen való imák.

⁷ Thewrewk-c. 91—103, Horvát-c. 269—273, Czech-c. 43—67.

⁸ Festetich-c. 405—413 (igen szép!), Lázár-c. 215—220.

⁹ L. Szilády Áron kijelentéseit az IK. 1896. 199. és köv. lk., de főleg Bárdos Gy. József értekezését. (Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben. 1903.) Szerinte Brigitta imádságai megvannak a Czech-, Pozsonyi-, Thewrewk-, Gyöngyösi-, Kriza-, Gömör- és Winkler-codexekben (i. m. 7. l.).

imádságoskönyvek íróira mélyebb hatást nem gyakorolt¹, épen Krisztushoz szólnak, vele töltekeznek; érdemes, mondom, sőt fontos, mert már Horváth Cyrill megjegyzi, hogy »épinséggel tévedés, a mit egynémely író hirdet, mintha az isteni fölség nagysága mintegy visszaretentette őket és e miatt menekültek volna a szentek cultusához. Ellenkezőleg a kor fiúi szívvel járult a mennyei Atyához, még inkább Jézus Krisztushoz«.²

Igaz, hogy aránylag az Atyához,³ a sz. Lélekhez⁴ vagy együtt a sz. Háromsághoz⁵ kevés imádság van a codexekben, de igen sok a Fiúistenhez. Különösen szenvedése, melylyel a világot megváltotta, forog szüntelenül az ájtatos lelkek előtt:⁶ összetört tagjain siránkoznak,⁷ Jézushoz forró üdvözléteket küldenek.⁸ Váltóságának szent jelvénye, a kereszt is tisztelet tárgya lesz,⁹ s kifejlődik a ma is dívó keresztúti ájtatosság¹⁰ szokása. A mérhetetlen hálaérzet, melyre Krisztus elégtételadása készíti a keresztény szívét, gyönyörű imákban tör fel a kegyes Megváltóhoz, szerelméről elmélkedik,¹¹ feltámadásán örül,¹² s szentséges nevében »dragalatus zent« vééréért kér irgalmasságot bűneinek.¹³ Ez a pont az, a honnan később a protestánsok a Krisztus érdemeiben való hit *egyedül* elégséges voltát kifejlesztették, azt a fontos dogmát, melynek a protestáns ima- és ének-költészetben oly hatalmas és jellegzetes visszhangja van. Ezen a helyen főleg azért említem ezt a nevezetes hittételt, mert a codexek imakészletében, a Gyöngyösi-¹⁴ és a Czech-codexekben¹⁵ is van egy imádság, mely az egyéni érdemtelenység végletes kiélezésével s a krisztusi érdemek közbevetésében való bizakodás rendíthetlenségével, *kifejezés* tekintetében megközelíti a későbbi protestáns felfogást: »En vram mendenhatto isten: en vettem en kezettem es atte ittellednek kezette en vram ihūs criftufnak ev hallalat: Jo! lehet en erdemeltem az erek halalt az en byneymnek myatta de maga vettem kezben: azon vr ihuscristufnak kenyanak erdemet mely erdemeknek enekem nyavalvas bynefnak kellene lenye es nychen oh en vram isten vettem en vram ihuscristufnak azon zenth kenyat es

¹ Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. 1899. 166. l.

² Horváth C. i. ért. (IK. 1895.) 272. l. — Ugyanígy Pintér, i. m. l. 195. l.

³ A zsoltárokat itt nem veszem tekintetbe.

⁴ Gömör-c. 156—160.

⁵ Lobkowitz-c. 1—3.

⁶ Winkler-c. 235. és köv. »Ayoitatus gondolatok mynden orakra«. — Czech-c. 68—81.

⁷ Peer-c. 205—213.

⁸ Peer-c. 231—234.

⁹ Pozsonyi-c. 17—19. Kereszt előtt. = Thewrewk-c. 249—251.

¹⁰ Thewrewk-c. 49—59. Nagyhéti keresztjárás egy Domonkos-rendbeli Ferencz nevű atyától. — Gömör-c. 3—10. Keresztút.

¹¹ Winkler-c. 357—368.

¹² Peer-c. 224—225.

¹³ Peer-c. 199—205.

¹⁴ Gyöngyösi-c. 28. és köv.

¹⁵ Czech-c. 67. és köv.

hallalat en kezettem«. ¹ Ez a felfohászokodás érzelmi őszinteség és formai bezártság tekintetében is a legkiválóbbak közül való.

A szentekhez, nem számítva Máriát, sokkal kevesebb könyörgést irtak a codexekben, mint hinnők: ² alig tízet; annál több a szűz Máriához szóló. ³ Nem akarok itt ismétlésekbe bocsátkozni, miért foglalkozott az emberi képzelet legtöbbit a szűz Anyával, miért a leggazdagabb ez az imaforrás stb., az okok úgy is eléggé közel-fekvők, csak nagy általánosságban jelzem, hogy a Mária-könyörgések két főcsoportba oszlanak, a mint élete is kettős érzelemben olvadt fel, az isteni öröm és az emberfeletti szenvedés szenvedélyességében. Az előbbi kör bájosabb, vidámítóbb, az utóbbi komor, epés, drámai, de vigasztalóbb, mert nem felemelő-e olvasni a Siralomvölgy csalódó és csapássújtotta vándorának, hogy a Megváltó anyja is szenvedett s végre jutalmat nyert és dicsőségbe ért? ⁴ Kétségtelen, hogy a Mária-epeségek »a keresztyén lélek meghatottságának, Krisztus szenvedéseinek és halálán érzett felindulásainak a legnagyobb fájdalom hangján, Mária szavaival való kifejezése«-i, »voltaképen a keresztyén lélek siráma«-i ⁵ s így imaköltészetünknek csaknem legszebb virágai, a melyeknek — sajnos — a későbbi korban méltó kertészük nem akadt.

Az itt megvonalt kettős körön kívül is találhatók ájtatos és szerelmes szép könyörgések a szent Szűzhöz: ⁶ hogy járjon közben — a mi oly természetes — isteni fiánál; ⁷ ezek a maguk nemében méltán állíthatók a híres Mária-hymnusok mellé. A Mária-cultus szinte túlzásba csap akkor, midőn a Te Deum-ot is átírják az ő dicsőítésére. ⁸

¹ A Gyöngyösi-codexből.

² Szent Barbarához (Thewrewk-c. 123—126), sz. Dorottyához (két imádság a Nagyszombati-c. 360—361), sz. Mihályhoz (Czech-c. 165—168), sz. Annához (Thewrewk-c. 123—126 és Lázár Zelma-c. 209—210), sz. Katalinhoz (Debreczeni-c. 631, Thewrewk-c. 182 és Lobkowitz-c. 263—264), Mária Magdolnához és sz. Ferenczhez (Thewrewk-c. 182—184), végre sz. Jánoshoz a Lázár Z.-c. 230—238.

³ A Mária-költéssel sokan foglalkoztak; így mindenekelőtt Beöthy Zsolt: A magyar lyrai költészet története. 1906—7. (könyvatos jegyz.) 29. és köv. lk., azután Békesi Emil: A Mária-síralmak (Új Magyar Sion 1876), Horváth Cyrill: Codexeink Mária-költészetéhez (Bud. Szeml. 1895), Varga Damján: Codexeink Mária-síralmai (1899) stb.

⁴ Boldogasszony örömről a Peer-c. 213—223; hét örömről a Thewrewk-c. 264—275; Gömör-c. 259—265. Kilencz örömről a Nagyszombati-c. 361—380; = a szűz Anya szenvedéséről a Thewrewk-c. 127—156; epeségéről a Winkler-c. 329—337; Nagyszombati-c. 382—393; Pozsonyi-c. 23—31; Czech-c. 88—100; síralmáról a Nádor-c. 342. és köv.; Lázár Z.-c. 107—138. stb.

⁵ Beöthy Zs. i. m. a lyráról 30. és 31. lk.

⁶ Gömör-c. 176—190.; Pozsonyi-c. egy áldozáskori imádságába (37—52) beszöve: »Idwez legy te oh zep tewyfk nekewl walo rofa...«; Lázár-c. 1—44.

⁷ Czech-c. 104—124.

⁸ Thewrewk-c. 258—264. — Itt a sz. Máriáról szóló imáknál említem meg, hogy a Czech-codexben a rózsafűzérnek a nyomait is megtalálhatjuk: (174.) »Előzőr egy kreoth mondy. az vtan öthwen Aue mariath. ees myndñn thyz Aue maria vtan. egy Pater nofert mondy«.

Érdekes köre az imádságoknak, melyből később olyan nagy huza-vona támadt, a búcsúimádságok csoportja,¹ s ezeknek egy alfaja, a mely szinte a ráolvasások körébe csap át.² A búcsúimák, az egyházra szállt legfőbb kormányzói hatalomban s Krisztus és a szentek kimeríthetetlen érdemébe vetett hiten alapulván, a mai napig tovább élnek a katolikus imatölkében; az exorcisálás mellék-hajtásai: a rákönyörgések azonban lassan végleg elcsenevészték. Ha ma a hívő gyógyulásáért vagy épségéért fohászodik, nem *egyenesen* a nyavalyához és a nyilhoz, hanem az Istenhez fordul és folyamodik.

Hogy a tárgykoröket végleg kimerítsük, szölnünk kell még a napi foglalkozás fohászairól (felkelés, étkezés, lefekvés stb.) a kísértések legyözésére szolgáló imádságokról, az utolsó dolgok (halál, ítélet) és a bűnbánat könyörgéseiről.

A codexek virágzása idején a napszakok, a foglalkozás, általában a helyzet még nem befolyásolja annyira az imákat, mint később a protestánsoknál. Van ugyan egy-két nyom (reggeli imádság,³ esti ima⁴ — áldozáskor,⁵ mise-ima;⁶ [Peer-c.] »PAal wram betegfeegerewl«;⁷ [Czech-c.] stb.), hogy az imádkozó állapotához, vagy épen kizárólagos egyéniségéhez szabták a könyörgéseket, de ez csak szórványosan fordul elő, s a codexek rendeltetése mellett (kolostori közvagyon) a Zsolozsma óraszerinti beosztása (matutinum, prima = reggeli ima; completorium = esti ima) is magyarázza.

A krisztusi életnek legnehezebb próbája a csapások békés elviselése⁸ s a kísértések (ördög, világ, test) elleni tusakodás,⁹ azért esdekel szüntelenül a szerzetes: »... adgyad hogh tawoztathaffam el pokolbely ördögnek chufolafath. ees az örók halalth... Aggyad neköm ees wram iften vifelnóm Az een kőróztómeth kes

¹ Peer-c. 173—180; Lobkowitz-c. 244—263; Teleki-c. 363—366. stb.

² Sz. Ágoston minden veszedelem ellen (ignis, aqua, venenum, infernus) védő imádsága (Peer-c. 185—194; Thewrewk-c. 63—88; Gömör-c. 153—156; Teleki-c. 314—316; Czech-c. 169—173). — Nyíl ellen való ima (Peer-c. 272—275); »Keth elő thór« »lancea« »mind közönfeges fegwerek« ártása ellen való ima (u. o. 275—278); hideglelés ellen való stb. — Vö. Horváth C. i. m. (IK. 1895: 273.)

³ Lobkowitz-c. 342—352: »mikorön Regel fel kelz mongiad ez imat-fagot«; Lázár-c. 38.

⁴ Thewrewk-c. 132—134, Czech-c. 193—196, Lázár-c. 39—41.

⁵ A Lázár-c. elején több található; Pozsonyi-c. 37—52.

⁶ Nádor-c. 681—682.

⁷ Festetich-c. 178—181.

⁸ A Debreczeni-c. (595—602) is utal erre: »Vrnak Neuebe kezdetic zentfegős eletnek felyeb valo gradiča Tudnámint, haborufagoth bekevel zenvedni...«

⁹ Határozottan kifejezi ezt a Bod-c. .: »EMbernek három fő ellenfege vagón, kikkel eyel nappal kel viwña. mind holtaiglan. Kiket ha meg gözendi. mehorzagot vezi. ha kediglen ő tölök meg gözetik, pokolban lezen hele, Elfő (elfew) ellenfeg, ez velag. Mafod. Teft. harmad Erdewg«. — U. így a Lobkowitz-c. 265—308; Debreczeni-c. 283—291.

teghódeth könethnöm».¹ Az élet sokszor elviselhetetlen, máskor bosszantó kellemetlenségei, csapásai, a kísértések folytonos alattomos kerítgetése, egy jobb hazába hívják a lelket, s a jámbor barát, vagy Krisztus jegyese, vágyik is a halál, az isteniekkel való egyesülés után; ha mégis fél az utolsó órától, valójában nem az elváltól fél, nem az életet sajnálja, nem a gyönyörűségeket, melyekről jószántából úgysis lemondott, hanem fél a végső pillanat rettentő, igazakat is megingató kísértéseitől, a »pokolbéli dög« dühös támadásától, fél a büntőtől; ez a haláltól való szorongás voltaképpen a nagy Bíró félelme, ki a gyászkapun túl az élet könyvével áll. A halál,² az ítélet³ s a vele kapcsolatos bűnbánati érzések⁴ már a codexekben javában virágoznak. (Ezek a részek nagyobbára elmélkedők.)

A bűnbánat gondolata átvezet bennünket a hét bűnbánati zsoltárra, ezek ismét a zsoltárfordításokra, a melyeknek a mellett, hogy szinte határtalan befolyásuk volt és van az egyetemes imaköltészetre, a magyar imádságos irodalomban egészen sajátos, nemzeti színezetű jelentőségük is lesz.

A bűnbánati zsoltárok (6, 31, 37, 50, 101, 129, 142)⁵ a psalteriumtól külön, a Festetich-(364—405) és a Keszthelyi-(414—430) codexekben fordulnak elő. — A Festetich-codex zsoltárai Katona Lajos megállapítása szerint⁶ »Petarca *Septem Psalmi poenitentiales*ének szözszerinti hűségű, bár helyenkint eléggé esetlen és nehézkes, sőt nem is minden botlástól ment fordításai«. A másik codex fordítója talán még nevesebb forrással dicsekedhetik, mert ő egyszerűen Dávid király nyomán dolgozott, jóval fordulatosabban végezvén a munkáját, mint a Festetich-codex fordítója.

A codex-kori zsoltárfordításokkal nagyon röviden végzek, minthogy erre vonatkozólag van egy igen pontos és részletes tanulmányunk Boros Alán tollából.⁷ Itt csak arra hivatkozom, hogy a szözszerinti szövegviisszaadástól (Apor-c.) a paraphrasisszerű magyarázgatásokon át⁸ (Czech-c.) a legszabadabb keresztény vonatkozásokkal, egyéni felfogással teleaggatott zsoltárfordításig (Batthyány-c.) minden változat megvan a codexekben. Nagyon érdekes kérdés, vajjon imaköltészeti szempontból melyik zsoltárfordítás az

¹ Winkler-c. 239.

² Gyöngyösi-c. 52, Lobkowitz-c. 309—324. Lázár-c. 119—138, u. o. 238—262.

³ Lázár-c. 263—283.

⁴ Gyöngyösi-c. 41—50, Thewrewk-c. 169—181 (lelkiismeretvizsgálat Soror Justinának — Soror Kata!).

⁵ A Vulgata szerint.

⁶ Katona Lajos: A Festetich-codex bűnbánati zsoltárai. IK. 1905: 150. l.

⁷ Zsoltárfordítás a codexek korában. 1903.

⁸ A magyarázgatást már a középkorban is nagyon szerették; magyarázzák a Miatyánkot (Debreczeni-c. 472—483, Nagyszombati-c. 337—345), Üdvözlégyet (Nagyszombati-c. 345—353), Hiszekegyet (u. o. 314—336) stb. — Ezeket a sajátosságokat azért említem meg, mert a protestáns korban is gyakran előfordulnak.

értékesebb, az-e, a mely szép is, hű is, vagy az, a mely szép és e mellett a fordító a maga lelkét is beleheli az átültetett gondolatok közé? Vagy másként fogalmazva a kérdést: szabad-e második helyre helyeznünk a Batthyány-codex zsolnárfordításait a Kulcsár- és Festetich-codexek javára csak azért, mert a Vulgátához nem ragaszkodnak? Véleményem szerint nem. A psalteriumnak mint szentírásrészletnek a fordítása *hűség szempontjából* a theologusok vitatkozásának tárgya lehet, s értéküket e tekintetben az egyházak állapítják meg, de szépség, fordulatosság, magyarság szempontjából az aesthetikusok és philologusok döntenek, itt a dogmatikus értelemben vett hűség nem esik súlylyal a latba. A két szempontot össze-zavarni lehetetlenség, hiszen így az összes irodalmi és művészeti kérdésekben a legvíszátsámban helyzetek jöhetnek elő. Hibáztatom tehát Boros megállapítását, a ki a Kulcsár—Festetich-c. zsolnárait »első helyre« állítja,¹ bár elismeri, hogy a Batthyány-codexről, ha »a hűtlenséget nem tekintve, más tulajdonságait vizsgáljuk... azt kell mondanunk, hogy stílus szempontjából kiváló fordítás, főltte áll az eddigieknek, még a Kulcsár-codexnek is...«² A codexek zsolnárfordításai nagyobb részben nem azért készültek, hogy az egyháztól elfogadott szöveg pontos mása álljon a hívő előtt, hiszen a theologusok úgyis a latin szövegen építették fel vitatkozásaikat, hanem hogy imádság legyen a szerzetesek és világiak kezében, vagy hogy megértsék, nem a hittételi vonatkozásokat, hanem a zsolozsmánál elmondott psalmus-szavak értelmét. Imádságra, tehát lehető kerek, síma mondatfűzésre, csinra való törekvés világos példáját mutatja a Czech-³ és Döbrentei-codex⁴ zsolnárainak szabados dictionja, s az a már többektől észlelt körülmény, hogy a verseket is prózában adja a codexíró, nem mintha nem tudna verselni, hanem mert egyszerűen az a szándéka, hogy imádságot nyújtson.⁵ A Batthyány-codex — a melyről Horváth Cyrill kétségtelen belső érvekkkel kimutatta, hogy a maga teljességében protestáns munka,⁶ az új vallásnak abból a szakából, midőn még a római egyház erős hatása alatt állott, sőt tulajdonképen még el sem szakadt — kivezet bennünket a magyar imádságtörténet legrégibb szakából egy újabbba, mely a könyvnyomtatással és protestáns jelleggel indul meg, s a melybe Ráday Pál is tartozik.

A protestánskorban az imádságszerzés, akárcsak a zsolnárfordítások, az énekeskönyvek, egyáltalán a vallásos irodalom, bámulatos lendületet vesz. Okai a könyvnyomtatás elterje-

¹ Boros A., i. m. 139. l.

² Boros, i. m. 191. l.

³ U. o. 78. l.

⁴ U. o. 100. l.

⁵ Vö. Horváth Cyrill: A Batthyány-codexről (IK. 1905. 129—148; 257—292; 388—430) írt tüzetes értekezésével.

⁶ Id. értekezésében.

désén kívül főleg a szabadabb vallási felfogásban és az egyéniség bátrabb nyilvánulásában keresendők. Egyéniségről beszélt és öntudatosan gondolkozott a megelőzőleg szerteáramló renaissance is, de nem kell felednünk, hogy a nép alsó szegény rétegének protestánskori egyéni öntudata amavval homlokegyenest ellenkezik s egyben felette áll a humanismus úri gögjének és kizárólagosságának. És bár a rejtett összefüggést tagadni nem lehet, mégis külsőleg a humanismusban rendi alapon berendezett, a protestantismusban pedig egyetemes emberi egyéniségről, illetőleg felébredésről van szó; amaz szoros kapcsolatban áll a katholicismussal, s az emberek lelke a humanismus és dogmatismus egyeztetésén fáradozik, ez szakít vele s legalább elméletben a lelkiismereti szabadságot írja zászlajára.

A korai nyomtatott protestáns imádságos könyvecskék a Heltai Gáspárától kezdve végig az egyénítés jegyében indulnak nálunk is. A zsoltárok átdolgozásai, a mindennapi szükségletek szerint, helyzetekből és foglalkozásokból folyó könyörgések, a kort kitűnőleg jellemző bűnbánati és halálra emlékeztető elmélkedések: mind a hagyomány fölé kerekedő szabadságérzés szülöttei. Az átvett anyagot: középkori imakészletet, szentírást vagy idegen, német, cseh, flamand, angol imádságos könyveket saját tetszése vagy hangulata szerint bővíti, kurtítja, változtatja és értelmezi az új szellem harczosa, a prédikátor, esetleg az egyetemes papság elve alapján a világi is.

Letűnnek egy jó időre a Máriához és a szentekhez intézett szépséges fohászokodások, az exorcisálás és rokonai, s helyükön a psalterium tőkéje, bűnbánati és alkalmi imádságokat hajtva, tör elő. Mikor a tömkelegben egyelőre ritkán (Pécsi Lukács, Telegdi Miklós), utóbb bátrabban, majd Pázmánytól kezdve lépést tartva, a katolikusok megszólalnak, az ő nyelvükön is megérzik az új imádságirányok nyomása.

A zsoltároknak ez az újjászületése és népszerűsítése, mint állandó jegy az egyéni feltörekvés mellett, az egész protestáns ének és imaköltészetben kimutatható.

Ráday Pál is ebben a szellemben nevelkedett, s hogy költészete mily nagy mértékben került a zsoltárok hatása alá, *Lelki Hódolása* a megmondhatója.

A *Lelki Hódolás*ban »adó« néven tizennégy (az I. három, a XIV. két részből) könyörgés, ezenkívül egy reggeli és egy esti ima, vagyis összesen tizenkilencz imádság van. Továbbá a Ráday-könyvtárban, kéziratban található egy *Hitvallás* és egy *Üldözéskorra való Imádság*, melyek a nyomtatott Ráday-imádságok sorozatát huszonegy darabra egészítik ki.

Irodalomtörténetünk máig csak a *Lelki Hódolás* imádságait ismerte, de hosszú ideig ezeket sem igen méltatta figyelemre — íróink egyszerűen átvették Bod Pétertől,¹ hogy »kélfi-

¹ Magyar Athénás 1766. 229. l.

tett ízép Imádságokat és Énekeket«, de az imákat nem nagyon vizsgálgatták, hiszen Toldy Ferencz is a *Handbuch*-ban Ráday Pálnak csak istenes énekeiről beszél.¹ A magyar költészet történetében már annyit tud róluk, hogy »egykor köz kedvességű« volt az imakönyve.² Ezt ismétlik irodalomtörténészeink egészen Ambrus Morig. Ő az első, a ki Ráday költészetével tüzesebben foglalkozóban, megjegyzi: »Tárgyalhatnám ez alkalommal a 'Lelki hódolás'-nak első részét is, az imákat, mert azok őszintén igaz, páratlanul mély vallásosságuknál s nemes nyelvezetüknél fogva teljesen megérdemlik az irodalomkedvelő figyelmét; de ez imák kötetlen beszédben nagyobb részt annyira azonosak az 'Istenes új énekek'-kel, hogy mindkét részt tárgyalván, sok ismétlésbe kellene esnem.«³

Négyesy László volt az első, a ki finom érzékével rámutatott az imádságok jelentőségére, kiemelvén stíltörténeti értéküket Ráday egyéb prózájával szemben; az imák benne azt a gondolatot ébresztik fel, hogy »a Lelki hódolás stílusa . . . érdemel annyi figyelmet, mint az *Istenes énekeké*. Tiszta, választékos és ihletett stílus az, melyhez a Benderi naplóét hasonlítani sem lehet; mondatai kerekén és simán peregnek, a nyelv szép és kifejező. A magyar próza történetében legalább az a hely illeti meg Rádayt, mint a költészet történetében, s ott talán nem is múlják annyira felül, mint itten«,⁴ és később: az imák »tiszta, jó, folyékony prózájukkal hasonló helyet érdemelnek a magyar imádságtíltörténetében, mint a könyv második felét alkotó 'Istenes énekek' vallási költésünk terén.«⁵ Valóban a *Lelki Hódolás* prózai része figyelemre méltó.

Első feladatunk, hogy a *Lelki Hódolás* imáinak a keletkezését tisztázzuk: mikor és hogyan keletkeztek a *Lelki Hódolás* adói? — Ennél a kérdésnél két látszólag ellentmondó állítás áll szemben egymással. Ráday Pál Önéletírásában Anno 1709, írja: »Küldtettem . . . Benderben . . . a' holott, míg meg jött a' Portarúl a' válasz, csináltam nagyobb részrül, a' Lelki Hódulás nevet viselő Imádságos Könyveczkét«, de ugyancsak ő a kiadások előszavában, mint fentebb láttuk, az imák tíz év előtt elkészített módjáról szól. Négyesy László megelőzőleg ez az ellentmondás nem sok zavart okozott, mert irodalomtörténészeink a két szöveget egyszerre nem ismerték,

¹ Handbuch der ungarischen Poesie. Pest und Wien. I. 1828. S. 105.: »Ráday schrieb . . . und liess 1724 zu Debrezin seine geistlichen Lieder unter dem Titel drucken: Lelki Hódolás«.

² II. kötet, Pest 1854. 105. l.

³ Ráday Pál, XVIII. századbeli vallásos lantos költő. (A losonczyi magy. kir. Allamgymnasium hatodik évi értesítője. 1875/6. 8. l.)

⁴ Négyesy László: Ráday Ráday Pál munkái. 1889. (Olcso Kvt.) 67. l. — U. o. más helyen mintha ellentmondana. (55. l.): Az énekek és imák tartalmilag jóformán ugyanazok, »de irodalmi nevezetessége csak a második résznek van«.

⁵ L. Négyesy László cikkét (A XVIII. századi szépirodalom) Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetében, 1909. I. 467. l.

vagy ha ismerték is, nem sokat törődtek az ellentmondásokkal. Négyesy az *Olcsó Könyvtárban* megjelent és sokszor idézett kiadásában, az addig ismert összes adatok egybevetésével, éles kikövetkeztetéssel szól a *Lelki hódolás* és az *Istenes énekek* keletkezéséről.¹ Megállapítja, hogy az 1710-es kiadás előszavának egyezni kellett az 1715-ösével. A tízévi használat tehát 1700-ra mutat. Ekkor készült el Ráday a tanulmányokkal, ekkor önállósult s telepedett le Ludányban. »Nem valószínű-e, hogy mikor így kész emberré lett, akkor alkotta meg magának az imádságokat is, melyekkel, egybekel mellett, »saját titkos házában» szíve szerint dicsérhesse Istenét?«² Ezért írta meg a saját szükségére való imákat és énekeket már akkor. Benderben »csak a könyvet csinálta, mintegy összeállította, sajtó alá rendezte, könyvvé dolgozta . . .«; a már meglévő darabokat pedig »simítgatta, sőt átalakította, . . . s talán újakat is írt.«³ Ez a keletkezésnek Négyesy felállította elmélete.

Idevonatkozólag van továbbá egy értekezésünk Ferenczi Sári tollából, mely az EPhK. XXXIII. évfolyamában jelent meg, *Ráday Pál »Lelki Hódolás« című imádságos könyvének első kézírata* címmel.⁴ Ferenczi Sárinak 1909-ig két új támaszpont jutott a birtokába: két kézirat. Az Egyetemi Könyvtáré és a Múzeumé, »talán épen az, melyet benderi tartózkodása alkalmával 1709-ben írt«. Ezekkel kiegészíti Négyesy elméletét;⁵ szerinte Ráday nem írta meg 1700 körül csaknem teljesen úgy az imákat, mint a hogy a *Lelki Hódolásban* olvassuk, hanem egy latin imádságos könyvet használt, ezt már 1700 táján fordítgatta, utóbb 1706-ban, Kajali Klára számára teljesen magyarra ültette és leírta. »Miköz azután 1709-ben huzamosabb ideig tartózkodott Benderben, újra elővette régi kéziratát, kibővítette, elrendezte . . . Könyvét új címlappal látta el, szép bevezetést írt hozzá, megfelelőképpen a latin eredetiről és nem említvén többé feleségét sem.«⁶ Idegen szöveg — 1706-ban fordítás — 1709-ben kibővítés, átdolgozás, sajtó alá rendezés: ezek Ferenczi elméletének főpontjai.

Eredményeit, az imákat illetőleg, a következőleg lehetne egybefoglalni:

1. A *Lelki Hódolás* keletkezésének korábbi feltevése, mely írását a benderi követség idejére helyezte, *hibás*.

2. A *Lelki Hódolás* adóinak a magvát Ráday *latin eredetiből fordította* 1706-ban, tehát *a szerző nem ő*, legfeljebb annyiban,

¹ 48—55. lk.

² 52. l.

³ 51. l.

⁴ Különnyomatban is megjelent (1909.). — Ezt idézem.

⁵ Mint előbb láttuk, helytelenül hiszi, hogy az övé az első komoly elmélet. — Négyesyt nem is említi ebben a tekintetben.

⁶ Ferenczi Sári, i. m. 10. l.

hogy az eredetileg kerek szöveget értéktelen prédikatori stílusban kibővítette.¹

3. A latin eredetit kereshetjük *akár katolikus, akár protestáns* ájtatos termékek között, mert Ráday vallási meggyőződése — épügy, mint a politikai — nem nyugodott valami túlságosan szigorú alapon.

4. A tartalom a nyomtatott kiadásokban *ugyanaz, mint a kéziratban*, csak lényegesen kibővítve és némileg elosztva.

Mind a négy állítás többé-kevésbé hibás, vagy módosításra szorul. Az értekező bizonyára figyelmen kívül hagyta Négyesy László fejtegetéseit, melyekkel a kizárólagos benderi keletkezést már húsz évvel Ferenczi Sári előtt elejtette s megerősítette az 1700-as dátumot, mint az imádságok és énekek szerzésének kezdetét.²

Ferenczi munkájának azonban van egy maradandó érdeme: a legkorábbi *Lelki meghodulás* kézirat felfedezése és közzététele, mely egyúttal a latin „eredeti”-re is utal³ — de azok a következtetések, a melyeket ebből a kéziratból, illetőleg a megvolt szövegekkel való összehasonlításából von, véleményünk szerint nem fogadhatóak el.

Előttünk áll a kérdéses kézirat címlapja: »LELKI MEGHODULÁS avagy A' Keresztény Embernek Imádságbéli Kötelessége, melylyel magát az eő Urának s Istenének szombatonkint ajánlani szokta és most az eő Kedves Edes Házas Társanak Ntes. *Kajaly Clarának kedvéért és hasznára Deákból Magyar nyelvre fordított és leirt Ráday Pál* m. p. Lossonczon 1706. Esztendőben«. — Ennyi az egész. Honnan meríti Ferenczi Sári azt a véleményét, hogy nem Ráday írta a latin eredetit, hanem valami imádságos könyvből fordította feleségének az imákat? — Az itt idézett címlapból? Hiszen itt csak annyit mond Ráday, hogy ő használt bizonyos imákat s ezeket *most áttette deákból magyarra*; idegen könyvről nem szól, sőt a második (múzeumi) kézirat és a kiadások mindenütt Rádayt, mint *authort* emlegetik! Véleményünk szerint tehát *az alap latin szöveget is Ráday írta*. Ez ellen három ellenvetést lehet állítani: a) az első kézirat prózája szép, világos, kerek, jól kidolgozott, rövid, egyszerű, ezzel szemben a későbbi imaszöveg betoldásai és az új könyörgések virágosak, terjengősek, református prédikátor modorúak: ⁴ nyilvánvaló, hogy a két szöveg egy szerző alkotása nem lehet; a b) ellenvetés az elsőből követ-

¹ Vö. u. o. 10. l.: »Rádaynak volt egy latin imádságos könyve, a melyet használt . . .«, ill. 11. és 12. lk.

² Négyesy i. kiadása: 52. l. Ferenczi Sári i. elmélete (i. m. 10. l.) csak a latin eredeti felfedezésében tér el Négyesy gondolatmenetétől (i. m. 49—53. lk.).

³ I. m. 6. lapján a kézirat címe, a 15—23. leveleken a teljes szöveg. A VIII. ima közlésében egy kis hiba van: (21. l.) F. S. így: »azokért a bűnökért . . .« a múzeumi kézirat glosszája így: » . . . azokért az én bűneimért . . .«

⁴ Ferenczi Sári jelzői, id. m. 10. és 12. l.

kezik; az t. i., hogy Ráday *csak a kibővitések és néhány új ima alapján* írta magát authornak; ¹ végül c) hogy a források, illetőleg a minták elhallgatása ebben a korban szokás volt. Mellőzve itt azt, hogy az imák végleges szövege keveset érő (erre a kérdésre alább még rátérek!), a szöveget illetőleg csak arra utalok, mily szép latinsággal írta meg szerzőnk a *Recrudescuntot*, mint dicsérik stílusát nemcsak a halotti oratorok, ² de mások is, kortársak, ³ a kik Rádayt ismerték, és szakemberek, a kik vele tüzetesebben foglalkoztak. Ha szépen tudott latinul írni, miért nem írhatta meg a *kötelességek* szövegét is szép latinsággal? Hitbéli képzettsége volt hozzá elég.

Valóban a *Recrudescunt*, több más jeles kiáltvány és emlékirat ⁴ szerzője minden nehézség nélkül írhatta a *Lelki meghodulást* előbb latinul, s fordíthatta le utóbb tisztán és tömören magyarra.

Hitünk szerint tehát Ráday Pál maga írta az alapmunkát is, azt a tömör, kerek, igazságával és közvetlenül kisugárzó, vallásosságával lélekbekapó latin imasorozatot. Sajnos, a deák szöveg nincs meg, elveszett: a nyelvről nem szólhatunk; de dicsérhetjük a tartalmat és az egyes imák befejezett, teljes szerkezetét. De feltehető-e, hogy Ráday már 1700 táján latinul írt imádságokat? Nem hivatkozom itt a maga kora deákos műveltségére, sem az oratorok fellengő dicséreteire, egyszerűen a Nemzeti Múzeum egy kéziratára utalok (Fol. Lat. 3166), mely *hősünket 1701-ben, mint latin költőt állítja elének*, ⁵ s Veresmarty Sámuel tudósítására, a mely szerint Ráday »az egész Theológiának magyarázatját Deák Distichonokban foglalta«. ⁶

Nem is valószínű, hogy az ifjú Ráday már 1700 körül fordította a latin imákat; minek? Ő jól tudott latinul. Szerelmes feleségének azonban, hogy még imáikban is egyesüljenek, lefordította a maga kedves *ünnepi* könyörgéseit (»... *szombatonként* ajánlani szokta...«) s Kajali Klára inspirálása egy gördülékeny, válogatott, a deák gazdagságot magyaros fénynyel visszatükröző fordítással ajándékozta meg imaköltészetünket.

¹ Ferenczi Sári, i. m. 12. l.

² Az idézett halotti beszédek között (Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyögyulhatatlan sebe... 1735.) Sárkány Dávid szól erről legbővebben: »Deák nyelvben a' próbált Auctorok szerint való szólást úgy megtanulta, hogy Rómában a' régi időben — is írhatott és szólhatott volna. Erről az ő Eloquentiájáról mindenek előtt elégséges bizonyosság lehet a' mostan folyó Seculumnak az elein ő tőle concipiáltatott, és nyomtatásban-is ki-botsáttatott Deák Stylus. Mellyben a' Deákságnak tisztaságát, az Oratióknak ékességét és hathatóságot méltán akárki-is tsókolgathatja«. — Hasonlóképen Koppi Károly a maga *Oratiojában*. (21. l.) »... Hic (t. i. Ráday Pál) a natura . . . celebratae eloquentiae . . .«

³ L. a Szécsényi országgyűlés naplójának szept. 12. bejegyzését (Thaly: Rákóczi-tár I. 433. l.).

⁴ Kiáltványaira nézve I. Márki Rákóczi életr. II. k. 456 és köv. lk.

⁵ Erről a versről más alkalommal bővebben szólok.

⁶ Az i. halotti beszédek között.

Rövidesen megdől a második ellenvetés is, ha megfontoljuk, hogy Ráday pusztán a fordítás, a változtatások, kibővítések és új imák alapján is *nevezhette* magát szerzőnek, de hogy *csak ezek alapján* nevezte, arra nincs semmi adatunk. Miért is kételkednénk Ráday világos kijelentésein: »az author saját kezével« (Muzeumi kézirat). »Az Author Ráday Pál« (a kiadások)? Továbbá Ráday már az 1715. kiadás előszavában, de minden bizonynyal az elsőben (1710) is,¹ ezen »elkészített« imádságok régi (tiz évi) használatáról beszél. Mire vonatkozik ez az elkészített? A kibővített, megváltoztatott és kiadott szövegre nem; hiszen tudjuk, hogy azt nagyrészt Benderben (1709—10) rendezte, tehát a korábbi egyszerűbb és rövidebb imákra, a melyeket 1706-ban latinból magyarra fordított, már akkor is hosszabb használat után.² Tehát ezek azok az elkészített imádságok, a melyeknek »... módgyával már tiz efdzendőktől fogva« gyakorlotta magát 1710-ben. Ha ő »készítette el« őket, ő a szerzőjük is!

Végre, hogy a kor szokása volt az igazi szerző nevének elhallgatása, megengedem; de 1711-ig az igazán a legritkább esetben fordul elő, hogy ne jelezze az áttöltető munkája fordított voltát (csak az imakönyvek sorozatát kell nézni), vagy legalább valami jel ne mutatna az eredetire.

Rátérek Ferenczi Sári harmadik állítására: a latin eredetit kereshetjük akár katolikus, akár protestáns részen. Feltéve, de meg nem engedve, hogy Ráday idegen szövegből fordított, az a könyv csak protestáns lehetett. Ott van a VIII. ima *A' töredelmességnek Kötelessége*³ s benne a protestáns értelemben felfogott Krisztus elégtételéről szóló tan, s ugyanez egy mondatba rejtte a III. imában, *A reménységnek kötelességében*.⁴ Mert bár a keresztények egyaránt hisznek Krisztus valóságos, sőt végtelen érdemű elégtételadásában, melylyel az emberiséget bűneitől megváltotta,⁵ a felfogásban és alkalmazásban azonban összehozhatatlan különbségek vannak a felekezetek között. A katolikus vallás nem elégszik meg azzal, hogy hisz az elégtétel teljességében, szerinte ez nem elég az üdvösségre; a megigazuláshoz istenfélelem, remény, szeretet, bűnbánat, jobb életre való eltökélés és az isteni parancsok megtartása, vagyis személyes jócselekedetek kellenek.⁶ A protestánsok felfogása szerint a hit elegendő az üdvösségre, vagyis a krisztusi elégtételben való bizodalom megszerzi az embernek a

¹ Vö. Négyesy i. kiad. 49. és köv. lk.

² Vö. a kézirat címleplejával.

³ Ferenczi S., 21. l.

⁴ U. o. 17. l.: »Ambár méltatlan legyenek, de az te érdemed elég az én méltatlanságomnak.«

⁵ L. Egger Franciscus: Enchiridion Theologiae dogmaticae specialis. Ed. Va. Brixinae 1899. 384—436. és 402. lk.: »Satisfactio et meritum Christi non solum sufficiens, seu condignum fuit, sed superabundans; imo simpliciter tam intensive quam extensive infinitum.«

⁶ Tridentinum, Sess. VI. cap. 5, 6. Vö. Egger i. m. 611. l.

megigazulást, még pedig kizárólag ez, *jócselkedetek nélkül*. Látjuk az áthidalhatatlan különbséget. Mindkettőnél megvan a krisztusi elégtételben való hit, de amott ez nem kizárólagos. Ha tehát egy imádkozónak (*A remétségnek kötelessége*) Krisztus az örök életre egyedül való reménye, mert ámbár méltatlan, de Jézus érdeme elég az ő méltatlanságának, s ha könyörgése így száll fel az eget urához: »Imé azért a' te Szent Fiadban le tészem az én adósságonak díját, az eö drágalátos szent vérét, és el várom büneimnek bocsanattyát, lelkemnek megh igazulását és végre az örök életet«,¹ az csak protestáns lehet.

Az imák gondolatömege és fordulatai túlnyomórészen eredetiek, bár az imahagyomány szinte leküzdhetetlen hatalma sokszor kényszerít tollára ismert és közkeletű imahelyeket (pl. *Az Sz: Lélek Istenhez*), sőt egész imákat is. (*Az Imadásnak Kötelessége; Az hálaadásnak avagy dicsőítésnek kötelessége.*) Ráday a zoltárok és a biblia mellett nagyon sokszor olvasott elmélkedő és imádságos könyveket. Az a, valószínűleg nagyon korai, jegyzék, melyet Ráday maga állított össze könyveiről,² mindössze két asketikus munkát említi: *Libri Spindi de Tranquillitate Animi* és *Pjalmi Davidis Poeticij Metris Buchananani*;³ azért mondom korai, mert a Ráday-könyvtárban akadtak a kezembe más, bizonyára később beszerzett könyvek Ráday Pál ex librisével: PÁPAY PARIZ FERENCZ, *Pax Aulaeja* (1696), a *Pax Sepulcri* (1698) és a *Pax Crucis* (1710),⁴ PETRÓCZI KATALIN SZIDÓNIAÓTÓL az Arnd-féle *XII. Liliom* (1705)⁵ és a *Jo illattal füstölgő Igaz Sziv* (1708), továbbá két latin könyv, a BOEMUS *Enchiridion Precumja* (1715?) és KEMPIS *Imitatio Christije*.⁶ Ezek a könyvek kétségtelenül a keze ügyébe estek. Felsorolásuk csak ennyit jelent; nem azt, hogy más imakönyveket egyáltalán nem használt. Valószínű például, hogy ha hamarabb nem, Rákóczi udvarában megismerte Pázmány Péter imádságos könyvét, annál inkább, mert némi hatása észlelhető.⁷

Kérdés mit kölcsönzött ezektől a mintáktól?

Mindenek előtt az *imák czímét* (a melyek egy része megvan már az első kéziratban is, de a *Lelki Hódolásban* módosulnak) és a beosztást. *Az igaz Hit* című adónak megfelelőjét találta Petróczi Katánál (*Igaz Sziv*, 1. l. *Az igaz Hitről*, 7. l. *A' Hitnek gyen-*

¹ *A' löredelmességnek Kötelessége*, Ferenczi, i. m. 21. l.

² Ezt a jegyzéket a Ráday-könyvtár levéltárában találtam.

³ Csak a Buchananus-féle paraphrasis van meg egy példányban a Ráday-könyvtárban (Pract. theol. 2625 sz.), de ez sem a Ráday Pál példánya.

⁴ Ebben nincs autogramm, de kétségtelen, hogy Rádayé volt.

⁵ Ebben sincs autogramm.

⁶ Lipsiae, 1725. Ezt a kiadást Bél Mátyás rendezte sajtó alá az 1685. Gotha-Frankfurti kiadás nyomán (Praefatio).

⁷ Apróbb egyezéseken kívül, melyek jobbra a közös szent forrásokra vihetők vissza, érdekes a sorozatos gondolatrokonság miatt a XII. adó (*Halálra való készülgetés*) és Pázmány egyik imájának hasonlósága. (*Az örök boldogságnak kívánsága*. Alább megnevezett kiadás. 129. l.)

geségében való vigasztalás), az *Enchiridion Precumban* (178. l. *Fides*) és Pázmánynál (*Az igaz hitért*¹). Az erős Remétség és *Az hű Szeretet* címeket is, mint az isteni erények kifejezőit megtaláljuk csaknem az összes imádságos könyvekben. Az *ifjeni felelem* és az *Embernek maga meg-tagadása* stb. címek szintén közönségesek (pl. az *Enchiridion* 203. lapján is: *Timor Dei*, ill. 75 l. *Abnegatio sui-ipsius*) a keresztény asketikában. Nem kevésbé alapozza meg a tökéletes krisztusi életet a VIII. adó (*A' békeséges-tűrés és kereszt-vielés*). Az elszórt imádságokat nem is számítva, egy egész könyv állott Ráday rendelkezésére: Petróczy Kata Szidónia *XII. Lilioma (A' Békejséges tűrésről, melly által minden keresztet meg-győzünk, Indító okai a' Békejséges-tűrésnek, és hasznai a' keresztnek*, stb. stb.) *Az Háládatosság* és *A' Bűn botosánatért való tőredelmesség* című adók burokbán megvannak ugyan már az első kéziratban is, mint a sz. Háromságáról, az isteni erényekről stb. szólók, de kifejlesztésüket befolyásolták idegen imakönyvek (Pázmány, *Bűneink botosánattyáért*² stb. stb.), főleg a bűnbánati zsolnárok, melyeket a protestánsok sűrűn lefordítottak. Az Atya-, Fiú- és Sz. Lélek-istenhez való könyörgések közkeletűek voltak a korábbi imaköltészetben, Rádaynak könnyű volt mintákat találnia.³ *A' Köz minden jóért való Könyörgés és eledezésbe* Ráday beolvasztotta az első kézirat *A Könyörgésnek Kötelességét*, s nem lehetetlen, hogy a címnél van valami Pázmány hagyományából (*Közönséges jókért, Könyörgések* 143. l.).

Körülbelül ennyi az, a mit a felsorolt könyvek hatásaként, a címeknél megállapíthatunk. Kétségtelen átvételek szöveget illetőleg alig, fordulatokat tekintve csak szórványosan mutathatók ki. Van azonban Ráday imaköltészetében a megjelölt mintáknak két fontos nyoma: a gyötrő büntudat, mely már-már oly elevenen jelentkezik, hogy a korai protestáns jeremiádok és bűnbánó zsolnárt-paraphrasisok sötétségével hat, és a halál kérlelhetetlen hatalmának, féltő titokzatosságának megjelenítése, mely valójában a zsidó költészetben, közelebről azonban a magyar irodalom korai talajában gyökerezik: Rádaynál természetesen mindkettő a reformáczió átszűrődve kap új erőre. Mindkét keresztény érzés a maga kínzó protestáns voltában jelentkezik; az egyént nem vigasztalja az önbizalom és a cselekedetek érdemszerző ereje, csak a krisztusi elégtételbe vetett hit próbálja megenyhíteni, bár ezt is fojtogatja

¹ Pázmányra vonatkozólag a Hittudományi Kár kiadását idézem: P. P. Összes munkái, magyar sorozat II. 1895. — Az Imádságos könyvet sajtó alá rendezte Breznay Béla. 111 l.

² I. kiad. 127. l.

³ Vö. pl. Kecskeméti János: Szép és aytatos Imádságos Könyvecskéjében (Musculus Andreas után Lőcsén 1640) az I. (*Az szent Haromságnak fejüljégül hívására*), II. (*Az Atya Istenhez való Könyörgéjek*), III. (*Az Fiú . . .*) és IV. (*Az Szent Lélek . . .*) imádsággal; továbbá l. Szent Molnár Albert imádságos könyvében (1621) a hasonló című imádságokat. (*Szép Könyörgés* stb.) 155—168. lk.

a reprobatio bizonytalansága. Ilyen főképen a X. és XI. adó, továbbá a III., V., VI., VII., VIII., IX. is.

Hogy az egész megelőző imaköltészetbe mint illeszkedik be a *Lelki Hódolás*, arról később szólok, itt csak azt szeretném még kifejezni, hogy a többször megnevezett imakönyvekből s általában a maga kora imakészletéből vette át a bibliai és zsol-tár-helyek tömeges beolvasztását és idézését is. Bibliai helyek felhasználására legalkalmasabb példa a XII. adó. (Megjegyzem hogy Ráday Szenczi Molnár Albert bibliáját használta.) Említi, hogy elvégeztetett az ember halála,¹ hogy bűnös magból származott;² a mint a források a tengerre, úgy siet a lélek Istenhez, a ki előtt vendég és zarándok vagyunk,³ hiszen nincs is itt maradandó városunk, hanem a jövődőt kell várnunk,⁴ míg bejutunk a mennyei szent városba;⁵ itt nem lesz semmi fáradtság, semmi munka, semmi bű,⁶ a szentek sem nem éheznek, sem nem fáznak,⁷ a hol letörli Isten a könnyeket,⁸ a hol a Bárány trónol.⁹ Ide kívánczozik minden jámbor, mint a szarvas az elővízre;¹⁰ Krisztus a mi vőlegényünk¹¹ stb. Ebben és a többi adóban lépten-nyomon fordulnak elő bibliai helyek. A mennyire tudom, más alkalommal közlöm a kimutatást, itt csak példaképen hoztam fel ezt az adót.

A zsol-tárfelhasználásnak katexochen példája az Isten dicsőítésére szentelt adó (XIV.); egymásután feltaláljuk benne a 91., 18., 8., 64., 102., 88., 34., 117. és 27. zsol-tárok nagyobb-kisebb részének szó szerinti fordítását.

Az itt említettem helyeken nincs feltüntetve az imák szövegében, hogy a gondolat, vagy a kifejezés kölcsönzés, hanem a zsol-tár vagy szentírási mondat felolvadt, elmosódott a szerző gondolataiba. Sok helyen azonban az »author«, ha a helyet nem jelöli is, cursiv betűkkel feltünteti, hogy idéz. Jóformán tele van így tüzdelve *Az Isten utáiban való járás, mely a Krisztus követése* nevezetű imádság (IX. adó).

Ráday a benderi úton írt egészen új imákat is, melyeknek az alapszövegben nincs megfelelőjük. Ilyenek az V., VII., IX., XII. és XIV. adó, továbbá a reggeli és estvéli imádságok. Az V., de különösen a VII. adóba szorított gondolatok nevezetes imaköröket kötnek le. *Az ördög, világ és teft ellen való hartz* ez utóbbi imának a tartalma, mely, mondhatnánk, hogy a lelki, önmegtagadó

¹ L. ezt a gondolatot Zsid. 9, 27; Eccles. 25, 33; Rom. 5, 12.

² Zsolt. 50, 7. (A zsol-tárok számát a Vulgáta szerint közlöm!)

³ Zsolt. 38, 13.

⁴ Zsid. 13, 14 és Mikeás 2, 10.

⁵ Jel. 21, 10 és köv. Több helyen Izaiás és Jeremiás is említi.

⁶ Isai. 25, 8, de főleg Jel. 21, 4.

⁷ Isai. 35, 10; 49, 10; [64, 4] — Jel. 7, 16.

⁸ Isai. 25, 8, — Jel. 21, 4.

⁹ Jel. 5.

¹⁰ Zsolt. 41 eleje.

¹¹ Máté 25, 1. és köv.

életnek tulajdonképeni sarkköve. Így állítja be ezt a szentírás és a jámbor könyvek egész raja. Rádaynak nem volt nehéz merítenie. Előtte állott P. Pariz (*Pax Sepulcri*: 83. és 97. lk. *A' Sátán ellen való állás*), Petróczi K. Sz. (*Igaz Szív*: 63. 1. *A' lelki kiferítetekben való vigasztalásról*), az *Enchiridion* (86. 1. *Contemptus mundi*, 241. 1. *Custodia in tentatione*), Pázmány (121 1. *Testi kísértetek-ellen*, 122. 1. *A Világ kísérteti ellen*, 126. 1. *Ördög-ellen való győzedelemért*) és mások.¹

A IX. adó a második, a melynek 1706-ban (az első kéziratban) még nem volt megfelelője. A hagyományok kutatásában nem is kell messze mennünk, csak gondoljunk Kempis *De Imitando Christojára*, a szépséges Krisztus követésére, s ez megmutatja a taposott ösvényeket, melyen Ráday az *Isten utáiban való járásban* haladt.

A XII. és XIV. adókról már elébb szözlöttünk a bibliai, illetőleg a psalteriumi hatásoknál. Hogy pedig forrásokot keresve, a halál félelméből sarjadó igen-igen gazdag imatömegben valamelyes biztos irányt vehessünk, csak Pápay Páriz *Pax Sepulcriját* kell kiemelnünk (minthogy az egész könyv a halálról szól), mert ha egyes imákat akarnánk felsorolni, akkor a halál-siralmaktól a legutolsó imádságos könyvig mindenütt találunk idevágó könyörgésekre. — Ugyanezt kell mondanunk a reggeli és esteli imákra vonatkozólag.

Ráday imádságainak második csoportját kéziratban maradt imái alkotják.

Két ima: az Athanasius-féle hitvallás magyar fordítása — Ráday sajátkezű írása — és egy *Uldözéskorra való Imádság* — nem R. írása, de ő javította — található kéziratban a Ráday-könyvtár levéltárában. Mindkettő quartalakú papíron, az első két, a másik három levélre terjed.

Ebben az imacsoportban az első (tulajdonképen címtelen) az Athanasius-féle hitvallás fordítása. Dictiója nem eléggé sima és gyökeres magyarságú, a mit a symbolum szakkifejezéseinek tolmácsolására való aggodalmas törekvés eléggé megmagyaráz. Ráday magánhasználatra készítette — talán ezt is feleségének. Az összes symbolumok között ezt szerették, s legszívesebben fordították az egyházak. Bizonyára a bekezdés figyelmeztette őket, hogy nap-nap mellett szemük előtt tartsák: »Quicumque vult salvus esse ante omnia opus est, ut teneat catholicam fidem: Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit«. — Több codexünk után,² a protestáns kori ima-

¹ Szenczi Molnár Albert imádságos könyve. (1621. 73. 1. Ez világnak kifirteti ellen; 179. 1.: Az Sátánnac, ez világnac és az tefnec kifirteti ellen) Kúrty Iútván: Az elő Istenhez való aieitatos... (1611. 338. 1.: Az ördögnek kifirteti ellen; 341. 1.: Ez világnak kifirteti ellen; 344. 1. Az tefnec kifirteti ellen stb.), Kecskeméti János (i. imakv. 269. 1. Az Satánnac kegyetlenfege és csalárdfaga ellen való könyörgéfek) stb.

² Apor-c. (123—124, töredék!), Kulcsár-c. (53—57.)

könyvek is felveszik,¹ a »catholicam« szót keresztyénnek fordítva. Ráday a bevezető részt egyszerűen elhagyja és a hitvallást a szövegénél kezdi. (A' közönséges keresztyén hit penig ez: stb.). Fordításának semmi különös jelentősége sincs.

A másik *Uldözéskorra valo Imadsag* címet visel s Ráday legkitűnőbb imája. Kiválóságát a helyzetszerűségből folyó őszintesége, a hang fájdalmas meghatottsága, a könyörgött segítség szükségességének érzete teszik. Csak akkor imádkozhatott Jehovához így a sanyargatott protestáns magyar egyház egyik főoszlopa s vele az egész félénk nyáj, mikor a III. Károly rendeletei egymásután tették lehetetlenné a vallás szabad gyakorlását, a sérelmek orvoslását, sőt a protestáns egyházi vagyon és a már kivívott sikerek is veszendőnek indultak. Ez az ima a Carolina resolutio idején született. Ehhez az imához őszinteségben *A' Bűn-botsánatért való töredelmesség*, meghatottságban *A Halálra való készületés*, a hit erejében *Az Isten útáiban való járás* fogható. — Ezek Ráday imaköltészetének gyöngyei s a maguk nemében egészen a legújabb korig bátran bármely magyar imádság mellé helyezhetők.

Látjuk a mondottakból, hogy a kor szokása szerint az előtte fekvő szentírás volt a kibővítésnél legfőbb forrása, önelle helyett. Ennek oka mintáiban keresendő, s ezeknek a példaadó ereje magyarázza meg egyúttal azt a nagy különbséget, mely az alapkézirat és a kiadások szövege között van. Ott még az ifjú, elméje frissességével függetlenül, inkább útmutatók és a szentírás tüzetesebb ismerete nélkül, legfeljebb egy-két jámbor könyv vagy tanítás világánál, saját ízlésével és szükségére írja imáit, itt már a férfi stílusát a diplomatia és a szónoklat élezte, sok idegen divatos imakönyv és elmélkedés nyújtotta, virágozta, a szentírás gyakori olvasása, zoltárok éneklése termékenyítette, sőt szépségével és gazdagságával a maga vágányára térítette. Kétségtelen, hogy Ráday ezekre a hatásokra áradozóvá vált. A legtöbb ima összefonódó körvonalait, hogy tanulmányainak és olvasottságának helyet szorítson, szétoltta s a támadt ürességet kitöltötte zoltár-tömbökkel s teleaggatta evangéliumi vagy prófétai sorok foszlányaival. Igaz, énjéből is adott felzsongó imatöredékeket, de ezeket többnyire elnyomja a reminiscentia, s az egész imasorozat papírra vetve, túlon túl általánosnak, alig az életben gyökerezőnek látszik a léleknek várt siráma vagy szárnyalása helyett. A képek, fohászok gyakran oly súlytalanul halmozódnak, hogy bátran más sorozatot is írhatnánk helyettük az értelem, az áhitat, az ízlés kára nélkül. Legszébb ott, hol Dávid királylyal imádkozik; vele elmélyedünk, szenvedély ül a keblünkre, emelkedünk, s ha újra Ráday szólal meg, szavak árjába csendesedik a hullám: szívünk elhallgat, a száj beszél.

Az összeállítást nagy szerkesztőkészséggel, arányosan, tudással, sőt simán és újsággal vitte keresztül; általában a hangbéli

¹ Pl. Szenci Molnár Albert i. imakönyve. 145. l. — Kecskeméti Jánosnál (i. ik. 22. l.) szintén megtalálható.

őszinteség és a forma ellen nem vét. Ismétléseit és olykor egyhangúságát menti, hogy szerfelett nehéz a nagy köz számára variálni az imádságokat, főleg a protestánsoknál, hol a sz. Háromság: Atya, Fiú, sz. Lélek — a legfenségesebb, de egyben legelvontabb eszmék — mellett nincs meg a hozzánk, emberekhez közelállóbb szent Szűz, az Isten anyja, mint mellékkultus-központ és a legemberibb, vérünkéből vér, a szentek fehér serege, a »candidatus exercitus«, a kikhez bátrabban, a mi szavunkon és nótáinkon, nemcsak a hagiographusok szólamain vagy a zsoltáros hárfájának húrjain merünk fohászzkodni. — Ráday nem volt genius, hogy új hanggal tört volna fel Istenéhez, ő akárcsak a többi imakészítő, még Pázmány is, egészen a legújabb kor néhány kivételéig¹, mások hangjának összefoglalója, szentírás-ismerő, ügyes tollú compiler. Egyénisége: a mély meggyőződés, gyökeres hit és környezete: a háborúk, a szorongó világ csak itt-ott jutnak szóhoz. (IX. és XI. adó!)

Az imádságokra vonatkozólag, ha elszigetelve szemléljük őket, körülbelül ez lehet egy korunkbéli irodalommal foglalkozónak az ítélete. De más volt a kortársaké és némileg — irodalomtörténeti jelentőség szempontjából — kiegészítődik a miénk is, ha Rádayt beállítjuk a magyar imaköltészet fejlődésébe.

A XVIII. század hívő reformátusai az elalélt lelket élesztő gyönyörűséges énekek mellett is élvezettel olvasták az istenes, szent és áhitatos könyörgéseket s azokat az égi hatalmasságnál ellenállhatatlan lelki vítézkedés mesterségének eszközeiül tekintették, meg voltak győződve Rádaynak igaz és törhetetlen vallásosságáról s a *Lelki Hódolást* bizonyágtételnek vették.² Mások aureus libellus-nak nevezik Ráday imakönyvét, a mely »pietatem spirat«,³ vagy »válogatott« könyörgéseknek,⁴ »mennyei tűzzel gerjedező buzgó Kegyetségének örökké megmaradandó ditsőféles Monumentumá«-nak, »Kisded arany könyvecské«-nek⁵ stb. Kétségtelen, hogy nemcsak hit-sorsosai, hanem — mint Miskoltzi Sz. János mondja — »hitinek ellenségei közzül-is, sokan róla való bizonyágtételekkel ditséretit erősítik«⁶, s így méltán írja Toldy Ferencz a *Lelki Hódolás* (bár ő maga csak az énekekre gondol) darabjairól: »ihm (t. i. Rádaynak) einen ausgezeichneten Ruhm verschafften und öfters aufgelegt wurden.«⁷ Valóban az első kiadás nem egészen három év alatt elfogyott, s a további kereset a XVIII. sz. végéig sűrűn megjelenő új kiadások alig tudták fedezni.

GORZÓ GELLÉRT.

¹ Tompa Mihály, Prohászka Ottokár, Hock János, Sik Sándor stb.

² Vö. Az i. halotti beszédek között Veresmarti Sámuelével.

³ I. halotti beszédek között lásd a Kármán Andrásét.

⁴ L. a Ráday Eszter felett mondott halotti beszédek között (Ama¹ Mennyei Királynak Arany Veszszéjével Meg-illettetett ... Kolosvárratt 1766.) a Deáki Filep Sámuelét.

⁵ U. o. Intze Istváné.

⁶ Ráday Pál felett tartott halotti beszédek között.

⁷ Handbuch I. 105. l.